

OHLASY, KOMENTÁŘE, DISKUSE

SVĚTOVÉ KULTURNÍ A PŘÍRODNÍ DĚDICTVÍ UNESCO

Některé aspekty archeologické památkové péče v ČR

Martin Tomášek

V roce 1972, tedy před 40 lety, byla podepsána Úmluva o ochraně světového kulturního a přírodního dědictví UNESCO¹ (č. 159/1991 Sb. m. s.; srov. *Kučová 2009*). Během těchto 40 let bylo do Seznamu světového kulturního a přírodního dědictví zapsáno dvanáct z nejvýznamnějších památek a památkově významných území České republiky. Vzhledem k rozloze naší země je to počet mimořádný a je jistě pozoruhodné, že všechny patří do oblasti kulturního dědictví a dosud žádná do dědictví přírodního. Na Seznamu UNESCO je tak historické jádro Prahy (1992), historické jádro Českého Krumlova (1992), dále historické jádro Telče (1992), poutní kostel sv. Jana Nepomuckého na Zelené Hoře (1994), Kutná Hora: historické jádro města s kostelem sv. Barbory a katedrála Panny Marie v Sedlci (1995), kulturní krajina Lednice-Valtice (1996), historická vesnice Holašovice (1998), zahrady a zámek v Kroměříži (1998), zámek v Litomyšli (1999), sloup Nejsvětější Trojice v Olomouci (2000), vila Tugendhat v Brně (2001) a konečně Židovská čtvrť a bazilika sv. Prokopa v Třebíči (2003). Využijme toto výročí, i onen bez ohledu na archeologickou položku vzniklý „náhodný“ výběr lokalit, ke krátkému a neúplnému zamyšlení na téma archeologická památková péče několika z nich, a to zejména z pohledu využití informací, které naší činností vznikají ve prospěch další ochrany archeologických terénů.

Z výše uvedeného výčtu památkových území, která jsou zapsána do Seznamu UNESCO je zřejmé, že jedenáct z nich jsou lokality charakterizované dlouhodobou pamětí svého osídlení. Kromě brněnské funkcionalistické vily Tugendhat jsou totiž spojeny s působením člověka na lokalitu minimálně po dobu několika staletí. Jejich archeologický kontext památkovou hodnotu těchto území tedy výrazným způsobem spoluvytváří a definuje. Rétorikou kritérií, které musí splňovat památky navržené na Seznam UNESCO při svém zápisu, lze říci, že archeologické terény tvoří součást její univerzální hodnoty. Jako takové jsou významným prvkem prokazujícím autenticitu památky. Na rozdíl od dochované historické architektury, urbanistického členění a ostatních položek, tvořících další části univerzální hodnoty jednotlivých lokalit, však archeologické situace většinou nejsou vidět a nepromlouvají k současnému divákovi svou bezprostřední kulisou. Všechny v Seznamu zapsané mimořádné lokality jsou živým organismem, který je nutné nejen udržovat, ale také rozvíjet. Oba výše zmíněné aspekty, kromě řady jiných, způsobují, že archeologické terény lze oprávněně považovat za jednu z nejvíce ohrožených částí autentické památkové hodnoty jednotlivých lokalit. Toto konstatování se jistě týká prakticky celého památkového fondu a nikoliv pouze lokalit zapsaných na Seznam UNESCO. Povahy archeologických terénů je už bohužel taková, že každý, byť dobře míněný a na vyšší doby provedený zásah znamená nenávratné zničení autentické archeologické situace. Navíc současný památkový zákon považuje i tato tak mimořádná území, jako jsou památky zapsané na Seznam kulturního a přírodního dědictví UNESCO, v zásadě za „pouhá“ území s archeologickými nálezy ve smyslu § 22, odst. 1 a 2 zákona č. 20/1987 Sb. Pro taková území je ale prakticky jediným stupněm „ochrany“ provedení záchranného archeologického výzkumu a odstranění nemovitých a movitých archeologických nálezů, tedy jejich faktický zánik! Archeologická položka v charakteristice památky je také bohužel jen minimálně zmiňována v příslušných dokumentech zajišťujících památkovou ochranu jednotlivých objektů, tedy zejména v dokumentaci pro prohlášení kulturní památkou ČR. Cesta, vedoucí k aplikaci naší republikou ratifikovaného znění tzv. Maltské konvence (99/2000 Sb. m. s.), kde se zavazujeme upřednostňovat postupy, preferující uchování archeologického kulturního dědictví v jeho původní poloze, tj. v zemi, je dlouhá.

Je zřejmé, že z pohledu péče o archeologickou část mimořádných lokalit, zapsaných na Seznam UNESCO, a nejen jich, nedává současná praxe odborné organizaci památkové péče, odborníkům v Archeologických ústavech AV ČR či dalších organizacích oprávněných k provádění archeologických výzkumů mnoho možností, jak tento stav alespoň korigovat. Jednou z položek, které mohou přeci jen stávající stav o něco posunout směrem ke smysluplnému a aktivnímu hospodaření s archeologickými terény, které jsou dosud dochované ve své autentické podobě, tedy v zemi, může být zpřístupnění komplexních informací o archeologickém pa-

¹ United Nations Education, Scientific and Cultural Organization.

mátkovém fondu i mimo odbornou obec. Zpřístupnění takových informací může místní správě, podnikatelům a tedy potenciálním stavebníkům nabídnout informaci o tom, jaký archeologický kontext a význam konkrétní místo má, a jaká tedy pro případného stavebníka poplynou omezení. V kontextu dnešní doby jde zejména o čas a finanční prostředky, které je nutné vložit do archeologického výzkumu. Může to ale být také např. následný požadavek památkové péče zachovat či jinak prezentovat výzkumem odhalené pozůstatky torzální architektury či jiných archeologických kontextů. Shromáždění dostupných informací o archeologickém kontextu předmětných území a vytvoření prostředí pro jejich aktivní využití orgány veřejné správy i stavebníky samotnými dává nejen možnost lépe plánovat stavební či jiné akce, narušující archeologický kontext jednotlivých památek, ale také vytipovat takové části území, kde lze důvodně předpokládat minimální narušení mladšími zásahy, a tedy je lze z pohledu autentické univerzální hodnoty památky považovat za území nejdůležitější. Taková lze, přirozeně opět pouze ve spolupráci s orgány veřejné správy, do jisté míry účinněji chránit již nyní, když je možné preferovat řešení, kdy případný rozvoj území nebude znamenat automatický zánik archeologických situací (např. nepodsklepené stavby, sítě vedené výhradně ve výkopech pro sítě staré atp.). Zdá se tedy, že informace o výsledcích archeologických výzkumů, vtělené např. do predikčních map, se mohou stát důležitým podkladem, na jehož základě odborná i výkonná složka památkové péče mohou ovlivnit stavebníka směrem ke kvalitnějšímu zacházení s archeologickými terény, jako součástí hodnoty památky. Může se stát vážným argumentem pro to, proč je některá mimořádně důležitá území lépe nechat z pohledu archeologie nedotčená pro budoucnost. Měla by to být taková území, která charakterizují některá ze specifík vývoje jedné každé lokality.

Jak jsme na tom z pohledu existence takových map pro jednotlivá území alespoň mezi památkami na Seznamu UNESCO, případně s jejich využitím právě pro potřeby ochrany archeologických ploch? Prvním plošně chráněným územím se statutem památky UNESCO, kde byl realizován projekt snažící se definovat nejcennější území z pohledu archeologie a pokusit se je ve spolupráci s orgány veřejné správy chránit, byla Praha (*Dragoun – Omelka. – Tryml 1997, 55–64; Kolektiv autorů 1999; Dragoun et al. 2006, 117–122; <http://www.archeopraha.cz/pece-o-archeologicke-kulturni-dedictvi/mapa-vyznamnych-archeologickych-ploch>*). Mapa stavu archeologických terénů v Pražské památkové rezervaci vznikla v letech 1996 až 2001. Jedním z jejích důležitých zdrojových databází byla dlouhodobě a pečlivě budovaná podrobná mapa archeologických dokumentačních bodů na území Pražské památkové rezervace L. Hrdličky (např. 2005). Rozborem shromážděných údajů bylo vytipováno 122 ploch na území historického centra Prahy s mimořádně dobře zachovanými historickými terény, u kterých se Pražská archeologická komise shodla v otázce vhodnosti jejich aktivnější ochrany před rozsáhlejším zničením stavební činností. Byl pro ně navržen jednotný režim:

1. Na lokalitách není možné provádět plošné zemní zásahy (budování nových podzemních prostor), včetně archeologického výzkumu.
2. Nové objekty je možné budovat pouze nepodsklepené.
3. Umístění liniových staveb (zřizování nových inženýrských sítí) bude v těchto lokalitách vždy konzultováno s archeology NPÚ. Platí zásada, že pokud je možné vést novou liniovou stavbu mimo vyhlášenou lokalitu, byť delší trasou, je dané území nedotknutelné.
4. Pro opravy inženýrských sítí platí povinnost využít stávající trasy a rozsahy stávajících liniových staveb.

Celý materiál byl předán Útvaru rozvoje hlavního města Prahy k začlenění do urbanistické studie Pražské památkové rezervace. Informace o plochách byly zveřejněny na internetových stránkách Magistrátu hl. m. Prahy a v jeho propagačních materiálech (webové stránky Magistrátu hlavního města Prahy – http://pamatky.praha-mesto.cz/19989_Archeologicka-naleziste-na-uzemi-Pra...) a v roce 2006 vydány tiskem. Během minulých let přesto došlo k zániku některých ploch, z nichž nejvýznamnější je zřejmě plocha nynějšího nákupního komplexu na Náměstí Republiky (Praha 1) v místech bývalých kasáren. Mezi lety 1999 až 2009 tak bylo poškozeno či celkově zaniklo sedm významných ploch. Nejen tato skutečnost, ale i realizace dalších a dalších archeologických výzkumů jednoznačně ukazuje na potřebu pravidelné aktualizace podkladů, aby shromážděné informace byly pro aktivní ochranu co nejpřesnější. Po aktualizaci se tak na Mapě nalézají již 137 ploch, nacházejících se na místech s prokázanou přítomností archeologických památek v nejcennějších částech historického jádra. Celkově se jedná o plochu 0,43 km², což z celkové výměry PPR činí cca 5 %. Navrhovaná preventivní ochrana významných archeologických terénů je tedy výběrová, navíc je třeba uvést, že respektování údajů v této mapě a požadavku na zachování terénů není pro výkonné orgány památkové péče nijak závazné. Celá plocha Pražské památkové rezervace, včetně vybraných ploch je „jen“ vysoce hodnotným územím s archeologickými nálezy, kde je objev archeologického nálezu nebo celé situace vysoce pravděpodobný. Veškeré stavební či jiné aktivity ve vztahu k archeologickým terénům podléhají zákonu č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči. Přes tato omezení lze jednoznačně říci, že smysl existence tohoto podkladu se osvědčil a jeho existence je pozitivním prvkem v péči o archeologickou položku kulturního dědictví Prahy.

Druhým městem, kde v minulých letech vznikla podrobná mapa archeologických aktivit a znalostí o archeologických terénech, je Olomouc, tedy prostředí historického města, jehož důležitá část je také pa-

mátka zapsaná na Seznam UNESCO (Zatloukal – Dehnerová – Šlezar 2010). Archeologický atlas města Olomouce není zatím publikován a jeho úkolem také není zatím definovat plochy, které by měly být pro budoucnost dochovány pokud možno v neporušeném stavu. Jde o otevřený dokumentační systém, zahrnující elektronicky zpracovanou dokumentaci z archeologických výzkumů s výstupy v podobě GIS map s vynesím polohy jednotlivých sond v prostoru města. Také v této své podobě tento systém umožňuje při správném používání aktivní přístup k ochraně archeologických kontextů přímo v jejich přirozeném prostředí. Na stranu druhou, nadstavba definovaných ploch s nejmenším stupněm svého narušení by umožnila přehlednější použitelnost výsledků archeologických výzkumů např. výkonnými orgány památkové péče.

V roce 2011 byly shromážděny veškeré dostupné informace o stavu archeologického poznání dalších dvou plošně chráněných území, které jsou na Seznamu UNESCO. Jde o Kutnou Horu a Telč.² Zejména příklad Kutné Hory ukazuje na důležitost, jakou mají kvalitní zprávy o výsledcích archeologických výzkumů. Základním zdrojem informací o stavu výzkumu v Kutné Hoře je Archiv nálezových zpráv Archeologického ústavu AV ČR, Praha, v. v. i., a systém Archeologické databáze Čech. Právě k ARÚ AV ČR, a v tomto případě také k NPÚ, je směřována povinnost oprávněných organizací, podávat zprávu o výsledcích archeologických výzkumů (§ 21., odst. 4 zákona č. 20/1987 Sb.). V Kutné Hoře se záchranné archeologické výzkumy, realizované v intravilánu města zejména v minulých zhruba dvaceti letech, počítají na desítky. Bohužel však většina z archeologických akcí, které jsou formou ZAA karty, případně krátké zprávy pro investora referovány a zprávy o nich uloženy v archivu, postrádá naplnění smyslu záchranných archeologických výzkumů. Tedy dokumentaci ničených terénů a jejich transformaci v informační pramen jiného typu, tj. nálezovou zprávu a archeologický nálezový materiál. Parametry této zprávy jsou stanoveny interním předpisem ARÚ AV ČR (http://www.arup.cas.cz/cz/archivy/files/Osнова_NZ_2008.pdf) a v souladu se zněním zákona 20/1987 Sb. a dohod o rozsahu a podmínkách provádění archeologických výzkumů jsou v obdobné struktuře vyžadovány také od ostatních oprávněných organizací. Bohužel, stávající stav v oborovém archivu uložených dokumentů těmto standardům zatím neodpovídá. Tato skutečnost se následně výrazně podepisuje na využitelnosti shromážděných údajů o již realizovaných archeologických výzkumech, když nejsme schopni odečíst z pohledu péče o archeologické kulturní dědictví např. tak významnou informaci, jakou je mocnost antropogenního nadloží. Tedy údaj, který je kromě určení doby jeho vzniku pro jakoukoliv další práci s terénem klíčový. Jde jistě o závadu v delším časovém horizontu odstranitelnou, protože tato informace je obsažena v originální dokumentaci. Až do jejího vyhodnocení s ní ale nelze pracovat. Právě vyhodnocení a dopracování nálezových zpráv v našem prostředí bohužel trvá i řadu let. Jednoznačně lze tedy definovat apel na plnění zásadní odpovědnosti archeologa a oprávněné organizace vůči archeologickým situacím a nálezům – neprodlené vyhotovení nálezové zprávy jako základního pramene nejen o zaniklé archeologické situaci, ale také o charakteristice jejího bezprostředního okolí. Tato informace, a to včetně informace o případném negativním zjištění (hloubka dokumentovaného zásahu a informace o dosažení podloží) je podstatná právě pro smysluplné hospodaření s dochovaným památkovým fondem archeologické povahy.

V případě Kutné Hory archiv archeologického ústavu AV ČR, Praha, v. v. i., konkrétně vypovídá o tom, že na katastrálním území Kutné Hory, spolu se Sedlcem, Malínem a Kaňkem, bylo za posledních zhruba 20 let provedeno až 425 záchranných archeologických výzkumů. Z toho bylo 119 terénních archeologických zjištění pozitivních, tedy došlo k narušení archeologických situací, a 306 negativních. Z nich 26 bodů (5 negativních zjištění), 93 okruhů (7 negativních zjištění), 31 linií (12 negativních zjištění) a 3 polygony (1 negativní zjištění) jsou archeologické akce, provedené na území plošné památky UNESCO. Do archivu nálezových zpráv pražského ARÚ bylo z katastru Kutné Hory odevzdáno 43 větších nálezových zpráv, z nichž osm se týká centra města. Národnímu památkovému ústavu, jako druhému zákonnému příjemci zpráv o výsledcích archeologických výzkumů na zákonem chráněných územích, nebyla doručena žádná větší nálezová zpráva. Mapa archeologických bodů tedy pro toto město vznikla. Bohužel však již není možno odvodit za současného stavu dostupnosti informací o terénních archeologických zjištěních plochy, které by bylo dobré chránit pro jejich relativní nedotčenost novověkou a recentní stavební činností a použít ji stejným způsobem jako v Praze. Z odvozené literatury a pramenů jiné než archeologické povahy lze jistě definovat obecnou podobu archeologického potenciálu místa. Město nese všechny znaky neplánovaného vzniku a dlouhého trvání stabilizace uliční sítě (Frolík – Tomášek 2002, 100–106; tíž 2004, 31). Je založeno ve členitém terénu na svahu od vodoteče k vrchům Kaňk, Sedlu a Velkému a Malému Kuklíku s přechodem do nížinné části ve své severovýchodní části. Z pohledu shromážděných znalostí o charakteru antropogenního nadloží, majícího archeologickou hodnotu, lze konstatovat, že svah nad říčkou Páchem prošel od konce 13. století několika vlnami zásadních terénních úprav mnohdy o mnohametrové mocnosti, souvisejících s otvírkou, dobývkou a následným zasypáním důlních děl. Pozůstatky po těžbě, jako jsou haldoviny, zasypaná ústí ša-

² Shromážděné údaje o Kutné Hoře a Telči jsou výstupem projektu „Archeologický kontext vybraných plošných památek UNESCO jako ohrožená součást kulturního dědictví“ realizovaného v rámci programu Podpora pro památky UNESCO. Jejich vyhodnocení pak proběhlo v rámci institucionální podpory Ministerstva kultury na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace.

chet a podobně, evidujeme po celé ploše města i v jeho okolí. Často jsou na těchto, z pohledu dnešních statiků ne zcela stabilních podloží realizovány stavby goticko-renesančních domů, jako tomu bylo například na Anenském náměstí (Frolík – Tomášek 2004, 29–33). Důlní díla, datovaná navíc až do 16. věku, jsou doložena také archeologickými výzkumy i v dnešních komunikacích (o. c., 30–31). Naproti tomu lze stále ještě najít místa, kde se archeologické objekty prakticky bez dalších antropogenních mladších zásahů a navážek zahlu- bují do dochovaného půdního typu (Mincířská ulice; Tomášek 2005, 605–620). Oproti konkrétní představě, kterou máme v Praze, je výpověď kutnohorské mapy archeologických bodů velmi omezená.

Příkladem jiného typu je další významný architektonický soubor zapsaný na Seznamu UNESCO – Telč. Na území Moravy a Slezska však dosud neexistuje podobný informační zdroj, jakou je Archeologická data- báze Čech pražského ARÚ. Z rozptýlených zpráv o archeologických výzkumech se podařilo na katastru tak architektonicky významného města shromáždit zprávy o pouhých sedmi plošných archeologických akcích (polygonech), nicméně existují od nich náleзовé zprávy. Také zde je možné odvodit, na základě výpovědi těchto několika zpráv, zatím pouze základní charakteristiku plochy města. Telč v rámci středověkých hradeb leží na mírném ostrožném návrší odděleném od okolní krajiny příkopem. Ačkoli zde záchranné archeologické výzkumy ještě neproběhly, lze v jeho výplni očekávat mimořádně cenné archeologické a enviromentální in- formace. Zejména periferní oblasti městské lokace a dvorní trakty uvnitř hradeb pak mají vyšší pravděpo- dobnost výskytu rozsáhlejších podpovrchových struktur (pozůstatky pecí, výhni ohnišť, rybářských staveb, koželužství, jirchářství, barvířství a pod.).³ Výpověď je tedy dosud stejně obecná a omezená jako v případě Kutné Hory.

Tím zřejmě výčet podobných projektů pro území, která se nacházejí na Seznamu UNESCO, zatím končí. Konečně, mimo památky UNESCO je vhodné zmínit ještě atlas města Brna, který je asi nejdále, co se propo- jenosti různých druhů informací týká (<http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=lokality>).

Závěrem lze shrnout, že možnosti, které má obor archeologie k tomu, aby se pokoušel chránit z našeho pohledu nejcennější archeologické terény v jejich původním uložení, nejsou obecně velké. Stávající legislativa a ani společenské podmínky tomuto cíli příliš nepřejí. Je tomu tak bohužel i v těch plošných památkách, které jsou zapsány na Seznamu UNESCO. Kromě Prahy se dosud nikde nepodařilo shromáždit data o ar- cheologickém potenciálu místa v takovém rozsahu a kvalitě, aby bylo možné jejich výpověď systémově po- užít při komunikaci s orgány veřejné správy i potenciálními stavebníky. Jedním z aspektů, proč je cesta k tomu delší, než by bylo nutné, je skutečnost, že informace o výsledcích archeologických výzkumů nejsou bez zbytečného prodlení po ukončení terénní části výzkumu zpracovávány v náležitě struktuře, případně nejsou dostupné tam, kde mají být. Pocit z pohledu na opravené domy např. v Litomyšli není tak příjemný při vědomí toho, že při řadě oprav archeolog zřejmě nebyl, nebo o tom alespoň neexistuje dostupný mini- mální odborný výstup ve formě náleзовé zprávy.

PRAMENY A LITERATURA

- Dragoun, Z. – Omelka, M. – Tryml, M. 1997: Vývoj, stav a perspektivy archeologické památkové péče v Pražské památkové rezervaci. In: Archeologická památková péče – legislativa a skutečnost. Olomouc, 55–64.
- Dragoun, Z. – Havrda, J. – Lochmann, Z. – Omelka, M. – Tryml, M. 2006: K otázkám archeologické památkové péče v Praze, Zprávy památkové péče 66, č. 2, 117–122.
- Frolík, J. – Tomášek, M. 2002: Příspěvek archeologie k nejstarší topografii a komunikačnímu schématu města Kutná Hora. In: „Civitas et villa“, Średniowieczne miasto i wieś w Europie Środkowej. Wrocław, 100–106.
- Frolík, J. – Tomášek, M. 2004: Archeologická památková péče v Kutné Hoře (Zkušenosti z archeologického výzkumu Kutné Hory v letech 1996–2001), Forum urbes medii aevii 1, 29–33.
- Hrdlička, L. 2005: Praha. Podrobná mapa archeologických dokumentačních bodů na území pražské památkové rezervace. Praha.
- Kučová, V. 2009: Světové kulturní a přírodní dědictví UNESCO. Odborné a metodické publikace, sv. 37. NPÚ. Praha
- Kolektiv autorů 1999: Archeologicky chráněné plochy na území Pražské památkové rezervace. Pražský ústav pa- mátkové péče, archeologické oddělení, Pražská archeologická komise. Interní tisk.
- Pražská památková rezervace, plán města 1 : 6 000, 2. vydání, 2006.
- Tomášek, M. 2005: Zaniklé středověké důlní dílo v Kutné Hoře, Mincířské ulici a záchranný archeologický výzkum na parcele čp. 75, Archeologie ve středních Čechách 9, 605–620.
- Zatloukal, R. – Dehnerová, H. – Šlezar, P. 2010: Archeologický atlas města Olomouc. Rkp. Olomouc.

³ Na shromáždění podkladů pro Telč a jejich základní interpretaci se podíleli P. Hrubý a P. Hejhal.

WORLD CULTURAL AND NATURAL HERITAGE UNESCO

Several aspects of archaeological monument care in the Czech Republic

The UNESCO'S Convention concerning the Protection of World Cultural and Natural Heritage was signed 40 years ago. There are 12 monuments and conservation areas in the territory of the Czech Republic included in the UNESCO'S List of World Cultural and Natural Heritage. 11 of these monuments have been inhabited for a long time and the archaeological context is therefore part of their heritage value. Archaeological grounds form a part of its universal value and are an important authentic element of these monuments. All listed monuments are living organisms which must be maintained and developed and the archaeological grounds belong to the most endangered parts of their authentic heritage value. The current legislation considers these extraordinary areas as „mere“ areas with archaeological finds, in the case of which the only degree of „protection“ is the execution of a rescue excavation, according to the current legislation.

The possibilities available to archaeologists who try to protect the, from our point of view, most precious archaeological grounds in their original location, are rather limited. With the exception of Prague, we have not succeeded in gathering sufficient data about the archaeological potential of these sites and have not been able to use its testimony systematically in communication with public administration authorities and potential developers.